

3. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
4. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. К.: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.
5. Олійник А.Ю. Ідея свободи та недоторканності людини у стародавні часи / А.Ю. Олійник. *Право України*. 2002. № 10. С. 126-129.
6. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. Монографія. К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
7. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник / Є.Ф.Безродний (керівник), Г.К. Ковальчук, О.С. Масний. К.: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.

Дмитро СЕЛІХОВ
*професор кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ КАРЛІВСЬКОГО ТА ІНШИХ ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ ПОЛТАВЩИНИ ПІСЛЯ АГРАРНИХ РЕФОРМ 1860-х рр.

Як відомо, у середині ХІХ століття на Полтавщині, як і в усій Російській імперії, правове становище так званих сільських станів визначалося не лише відповідними законодавчими актами щодо колишніх поміщицьких селян, але й тими нормами права, які стосувалися інших категорій населення. Цей факт має тим більше значення, що колишні поміщицькі селяни на Полтавщині складали меншість тогочасних мешканців краю. Так, відповідно до статистичних даних за 1863 рік структура населення Полтавщини мала такий вигляд: сільських станів – 1 688 488 осіб; міщан – 96 049 осіб, дворян – 13 826 осіб. Разом – 1 798 363 особи, із яких сільські стани складали 94,0 %. Останні розподілялись на такі основні категорії: державні селяни – 970 947 осіб (57,5%), колишні поміщицькі – 687 798 осіб (40,7 %), удільні – 29 743 (1,8%) [1, с. 4, 51].

Відповідно до цих категорій у 60-ті роки ХІХ ст. сформувалось і відповідне законодавство: маються на увазі правові акти, які були опубліковані відповідно до царського маніфесту від 19 лютого 1861 року стосовно умов виходу із кріпосницької неволі селян, які належали на правах особистої власності дворянам, а також закону від 26 липня 1863 року щодо правового статусу колишніх удільних селян і найвище затвердженого 24 листопада 1866 р. Положення стосовно державних селян. Зрештою у 80-ті роки ХІХ століття усі категорії сільських станів були об'єднані з точки зору

управління і суду в одну групу, які були включені у том IX Законів про стани під назво «сільські обивателі» [2, с. 671]. З формальної точки зору у другій половині XIX століття у середовищі непривілейованих станів існувало селянське самоуправління в особі сільських сходів та волосних правлінь, де функціонували також волосні суди із чітко окресленим колом прав та обов'язків. Фактично ж згідно зі ст. 61 Положення про земських начальників після його введення у дію (1889 р.) реальним господарем становища на селі був земський начальник, посаду якого міг обійняти лише потомствений дворянин. Згадана вище стаття давала земському начальнику право кожного селянина без будь-якої формальної підстави штрафувати (до 6 руб.) або заарештовувати строком до трьох днів.

Як свідчить практика реалізації повноважень земських начальників як на Полтавщині, так і в інших регіонах імперії, земські начальники нерідко ув'язнювали селян навіть за такі «провини», як самовільні сімейні розподіли майна, за обрання збирачем податків особи, яку земський начальник не бажав бачити на цій посаді, а також за те, що селяни пропивали зароблені у наймах кошти, за небажання громади придбати пожежний інвентар або за небажання замінити усі солом'яні дахи у селі на дахи із черепиці [3, с. 180].

Лише під тиском аграрних антиурядових виступів 1902-1905 років царський уряд пішов на суттєві поступки непривілейованим станам, зрівнявши їх (хоча й неповністю) із правами інших станів імперії. Серед найважливіших із цієї точки зору законодавчих актів слід назвати скасування 12 березня 1903 р. кругової поруки у середовищі сільської громади [4, с. 150] та царський указ від 5 жовтня 1906 р. «Про скасування деяких обмежень у правах сільських обивателів та осіб інших податних станів» [4]. Указом від 5 жовтня селяни були зрівняні із правами інших станів щодо отримання паспортів, які відтепер не мали, як раніше, обмежувального п'ятирічного строку, а були безстроковими. При цьому їх можна було отримати не лише за місцем прописки, а й на місці фактичного мешкання. Важливим також було скасування згаданої раніше ст. 61 Положення про земських начальників, адже останні втрачали безпосередньо дисциплінарну владу над населенням. У них вона залишалася лише стосовно посадових осіб селянського самоуправління (старости, волосні старшини, писарі та судді). Такою була загальна картина правового становища сільських станів на рубежі XIX – XX ст. Проте становище найманих працівників, які, власне, і забезпечували функціонування поміщицьких економій типу Карлівського маєтку Мекленбург-Стрелицьких, змінилось мало. Як і раніше, управителі маєтків диктували свої умови наймитам, адже попит на робочу силу на Полтавщині, як і в усіх центрально-землеробських губерніях колишньої імперії, ніколи не перевищував її пропозиції. Ось один із прикладів угоди, яку підписували із власної згоди жінки-робітниці на увесь період весняно-польових робіт та жнив (144 робочі дні). Згідно з договором робітниці зобов'язувались:

- «виходити на роботу до схід сонця і працювати до заходу;

- якщо я залишу роботу без поважних причин, я повинна повернути заробіток вдвічі, не вимагаючи за час роботи будь-якої плати...
- якщо я захворіла або померла, за мене повинна відробити моя родина;
- ні в якому разі я не можу залишити роботу до строку. Ці умови мені відомі, в чому й розписуюсь» [5, с. 52].

Повне безправ'я найманих працівників, як і селян, які орендували поміщицьку землю, підтверджується численними фактами їх повсякденного життя. Власники економій та їх управителі штрафували людей навіть за криво проведену борозну, за купання в поміщицькому ставку, за невітання поміщика, членів його родини або адміністрації маєтку. На деяких управних заводах Полтавщини і Харківщини робітників штрафували за кожен надрізаний буряк в розмірі 10 коп. [6, арк. 2].

Оплата праці теж була незадовільною. Так, середньостатистична заробітна плата найманих сільськогосподарських робітників за 1886-1900 рр. під час весняно-польових робіт була на Полтавщині такою: чоловік – 29 коп., жінка – 21 коп., підліток – 16 коп. на день [7, с. 112]. Але навіть за таку мізерну платню роботу знайти було важко, про що, зокрема, свідчили кореспонденти Полтавського губернського земства.

«В зиму 1900-1901 рр., – читаємо в одному із земських досліджень, – із загального числа 472 повідомлень 398 (84%) вказують на повну відсутність якихось заробітків» [7, с. 118]. Для багатьох селян єдиним виходом із важкого соціально-економічного становища могло бути переселення в інші регіони імперії, де було немало вільних земель.

Проте до 1906 року зробити це через різні адміністративні перешкоди було нелегко. «Коли б тільки хтось пояснив, – говорив у 1900 р. полтавським земцям один із місцевих селян Карлівщини, – як піти, щоб не повернули, так негайно там би був. Краще хоч у наймитах, але там, тому що тут і у наймити не беруть. Без користі для себе працюєш – руки опускаються, як подумаєш, що на Амурі міг би бути. Якби не родина, то ніщо б не утримало. Коли б допомогу хто надав, тому б душу продати згоден. Кажуть, там холодно, але я скажу – нам холодніше; там худобу потрібно годувати вдома б місяців, а я скажу, що хоч би і усі 12, аби тільки було чим годувати; тут і одну корову не прогодуєш» [8, с. 259]. На фоні усього цього досить дивно читати сьогодні твердження окремих українських дослідників про те, що основна маса непривілейованих станів України на рубежі XIX-XX ст. «...щедро годувалися, вишукано вбиралися за умов «ненависного царату»...» [9, с. 8].

Але хіба повстання селян 1902 р. на Лівобережжі і революція у містах і селах України та інших регіонів колишньої Російської імперії не підтверджують зворотнє? Риторичне, як нам здається, запитання.

1. Статистический временник Российской империи. Изд-е ЦСК МВД. СПб.: Тип. М-ва внутрен. дел, 1866. 159, 117 с.

2. Собрание законов Российской империи. Т. IX. Книга первая. СПб.: Государств. типогр., 1902. 217 с.
3. Леонтьев А. А. Законодательство о крестьянах после реформы Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Т. VI. М.: Изд-е т-ва И. Д. Сытина, 1911. С. 158-199.
4. Об отмене некоторых ограниченных в правах сельских обывателей и лиц других бывших податных сословий. ПСЗРИ. Собр. 3-е. Т. XVI. Отд. 1. СПб: Государств. типогр., 1906. С. 891, 893.
5. Горн В., Череванин Н., Меч В. Борьба общественных сил в русской революции. Вып. III: Крестьянство и революция в России. М.: Тип. И. Д. Ситина, 1907. 167 с.
6. Державний архів Харківської області. Ф.951. Оп. 1. Спр.114.: «Земський начальник 5-ї ділянки Вовчанського повіту». 71 арк.
7. Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии (по сообщениям корреспондентов) за 1901 год, с шестью картограммами. Год XVI. Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1902. 206, 50, 91 с.
8. Переселения из Полтавской губернии с 1861 года по 1 июля 1900 года. Вып. 1. Полтава: Типо-литогр. Л. Фришберга, 1900. 401, 119 с.
9. Машкін О. «Буде хліб - буде й пісня!» Історія України. 2006. № 37. С. 8-9.

Eleonora SKYBA

*Professor of Department
of Social Sciences and Humanities
and Psychology of Policing
of Dnepropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Dr. Sc (Philosophy), professor*

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS

When considering the concept of human rights as a theoretical and practical embodiment of the universally recognized idea about man as the measure of everything, we consider it important to consider the genesis of the concept of human rights in the world legal and philosophy culture. Such an analysis will help to see the evolution of the modern concept through the philosophical and religious ideas of various peoples. When examining the development of the concept of human rights, we can see that the formed concept of human rights has its certain roots in the philosophical tradition of antiquity. It first appears as a concept in Marcus Tullius Cicero's political treatise and was later developed in the Institutes of Gaius as a derivative.

Emphasizing the importance of the philosophical tradition on the general formation of the concept of human rights in Christianity, we see the influence of the traditions of the Stoics, which is felt more than the influence of Roman law.